

Міністерство освіти і науки України
Департамент науки і освіти Харківської обласної державної адміністрації
Комунальний заклад «Харківська обласна Мала академія наук
Харківської обласної ради»

Відділення філософії та суспільствознавства

Секція: соціологія

ПРАКТИКИ ЧИТАННЯ УКРАЇНСЬКИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ В УМОВАХ ПОШИРЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ МАС-МЕДІА

Роботу виконала:

Стрельцина Єлизавета Григорівна,

учениця 11 класу Комунального закладу
«Харківський лицей № 3 Харківської
міської ради»

Наукові керівники:

Батаєва Катерина Вікторівна,

професор кафедри соціально-
реабілітаційних технологій Житомирського
економіко-гуманітарного інституту
Університету «Україна», доктор
філософських наук

Серикова Ірина Василівна, вчитель
зарубіжної літератури, української мови і
літератури Комунального закладу
«Харківський лицей № 3 Харківської
міської ради», учитель-методист

Харків – 2024

ПРАКТИКИ ЧИТАННЯ УКРАЇНСЬКИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ В УМОВАХ ПОШИРЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ МАС-МЕДІА

Стрельцина Єлизавета Григорівна; Харківське територіальне відділення МАН України; Комунальний заклад «Харківська обласна Мала академія наук Харківської обласної ради»; Комунальний заклад «Харківський ліцей № 3 Харківської міської ради»; 11 клас; м. Харків;

Батаєва Катерина Вікторівна, професор кафедри соціально-реабілітаційних технологій Житомирського економіко-гуманітарного інституту Університету «Україна»; доктор філософських наук;

Серикова Ірина Василівна, вчитель зарубіжної літератури, української мови і літератури комунального закладу «Харківський ліцей № 3 Харківської міської ради»

Дослідницьку роботу присвячено аналізу практик читання українських старшокласників у суспільстві електронних мас-медіа. Вивчено актуальну проблему відповідності жанрових переваг старшокласників реальному наповненню шкільної програми з української та зарубіжної літератури, питання основних агентів впливу на формування навичок читання в ранньому дитинстві та у підлітковому віці школярів. З цією метою проведено опитування десяти інформантів віком від 15 до 17 років, всі відповіді записано за допомогою аудіо пристроїв, потім зроблено вербальну транскрипцію і систематизовано отримані тексти. Виявлено, що технології мас-медіа мають великий і неоднозначний вплив на ставлення підлітків до літератури, що детективи, наукова фантастика і фентезі є перевагами старшокласників, але шкільна програма з літератури не відповідає цим уподобанням. З'ясовано, що зацікавленість у читанні не залежить від особливостей інтелекту, а більшою мірою обумовлена ставленням родини до цього процесу, що найбільший вплив на інтерес підлітків до літератури мають перш за все друзі.

Ключові слова: соціологія літератури, поле літератури, візуальні мас-медіа, глибинне напівструктуроване інтерв'ю, жанрові переваги

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. СОЦІОЛОГІЯ ЛІТЕРАТУРИ, АБО ОБҐРУНТУВАННЯ ВАЖЛИВОСТІ ВИВЧАННЯ СОЦІАЛЬНОГО КОНТЕКСТУ ІСНУВАННЯ ЛІТЕРАТУРИ.....	8
1.1. Поняття «соціологія літератури»: історія виникнення та завдання.....	8
1.2. Соціологія літератури на сучасному етапі. «Літературне поле» та соціологія читання.....	10
1.3. Чинники, що впливають на формування навичок читання в дітей та підлітків.....	12
РОЗДІЛ 2. МЕТОД ТА ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	14
2.1. Метод дослідження, або чому ми провели глибинне інтерв'ю зі старшокласниками.....	14
2.2. Обґрунтування сценарію інтерв'ю.....	15
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ, АБО ЧОМУ СТАРШОКЛАСНИКИ (НЕ) ЛЮБЛЯТЬ ЧИТАТИ (НА ПРИКЛАДІ ШКІЛ М.ХАРКОВА).....	17
3.1. Улюблені жанри та вплив електронних медіа на практики читання старшокласників.....	17
3.2. Агенти впливу на формування практик читання підлітків.....	24
3.3. Вплив читання художньої літератури на розвиток здібностей.....	25
ВИСНОВКИ.....	30
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	33
ДОДАТКИ.....	35

ВСТУП

Актуальність дослідження полягає в тому, що, оскільки сьогодні художня література втрачає свої позиції в процесі формування особистості старшокласника, необхідно з'ясувати причини цього явища й запропонувати засоби, за допомогою яких можливо залучити підлітків до читання. Так, за результатами міжнародного дослідження PISA-2022, можна говорити не тільки про кількісне, але і якісне погіршення ситуації щодо практик читання українських старшокласників: «найбільша різниця спостерігається в успішності оволодіння учнями читацькою грамотністю (освітні втрати в читанні можна оцінити майже двома роками навчання). ...Варто також зазначити, що різниця в балах в Україні зросла порівняно із середнім по країнах ОЕСР. Найбільш помітним є зростання розриву в галузі читання: у 2018 р. він становив 21 бал, натомість у 2022 р. сягнув 48 балів (більш ніж два роки навчання)»[4, с. 54].

Ступінь розробленості проблеми дослідження. Проблеми, що пов'язані з практиками читання старшокласників, не часто розглядаються в українській соціології літератури, хоча вони визнані актуальними у світовій науці. На формування та розвиток соціології літератури та соціології читання в ХХ – ХХІ ст. вплинули такі вчені, як Д. Лукач, В. Беньямін, Л. Гольдман, К. Мангейм, Р. Ескарпі, П. Зіма, Ж. Ленхардт, П. Бурдьє, П. Девіс-Кін, С. Сирин, Д. Хаттіє, Т. Дерфлер, Ч. Артельт та інші. У вітчизняній науці практики читання школярів розглядалися у методичному аспекті викладання літератури (Я. Ружеви́ч, Н. Сінькевич). К. Тягло та Л. Скокова вивчали практики читання українців, однак у їх статтях не аналізувалися читацькі практики саме підлітків.

Об'єкт нашого дослідження – практики читання школярів.

Предмет дослідження – практики читання художньої літератури українських старшокласників (на прикладі середніх шкіл м. Харкова).

Мета дослідження – виявити особливості практик читання та ставлення до жанрів художньої літератури українських старшокласників порівняно з

практиками користування візуальними електронними мас-медіа (на прикладі середніх шкіл м. Харкова).

Завдання дослідження:

- провести аналіз наукової літератури в галузі соціології літератури;
- розробити сценарій інтерв'ю з теми дослідження;
- провести дослідження методом глибинного напівструктурованого інтерв'ю зі старшокласниками середніх шкіл м. Харкова;
- надати рекомендації щодо покращення практик читання українських старшокласників.

Методологічна основа дослідження. В науковій роботі було використано метод напівструктурованого інтерв'ю. Напівструктуроване індивідуальне інтерв'ю – це тип індивідуального глибинного інтерв'ю; це слабо структурована бесіда, яка проводиться з метою дізнатися думку людини щодо конкретної ситуації. Напівструктуроване інтерв'ю є якісним методом дослідження, який часто використовують у наукових дослідженнях у галузі гуманітарних та соціальних наук. Він дозволяє частково орієнтувати інформантів навколо різних тем, заздалегідь визначених інтерв'юерами та записаних у сценарії інтерв'ю. Також при обробці емпіричних даних було використано методи формальної логіки – аналіз, синтез та абстрагування.

Емпіричну базу роботи склали дані соціологічного дослідження, у ході якого було проаналізовано 10 інтерв'ю. Емпіричний матеріал зібрано з 18 вересня по 9 жовтня 2023 року.

Робота може мати практичне значення у випадку врахування висновків під час складання навчальних програм з української і зарубіжної літератури в 10-11 класах. До методичних доробок і результатів можна надалі звертатися у соціологічних дослідженнях з використанням кількісних методів аналізу. Апробація результатів дослідження було представлено в науковому журналі «Соціологія: теорія, методи, маркетинг» Інституту соціології Національної академії наук України.

Структура роботи. Конкурсна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатку. Список використаних джерел містить 19 джерел. Загальний обсяг роботи складає 27 сторінок.

РОЗДІЛ 1

СОЦІОЛОГІЯ ЛІТЕРАТУРИ, АБО ОБҐРУНТУВАННЯ ВАЖЛИВОСТІ ВИВЧАННЯ СОЦІАЛЬНОГО КОНТЕКСТУ ІСНУВАННЯ ЛІТЕРАТУРИ

1.1. Поняття «соціологія літератури»: історія виникнення та завдання

На сучасному етапі розвитку суспільства надзвичайно перспективними вважаються дослідження на межі різних наук. Одним із таких прикладів може служити соціологія літератури. У «Літературознавчій енциклопедії» вона визначається як «галузь на межі соціології та письменства, яка вивчає його залежність від позахудожніх чинників, використовуючи анкетно-статистичні методи аналізу літературного процесу, відносин «автор — читач» тощо. Теорія, предметом якої є співвідношення між синхронними відмінностями та діахронною динамікою суспільства і «зумовленого» ним письменства в ідеологічній та художній сфері. Соціологія літератури з'ясовує також принципи висвітлення зв'язків між походженням письменства та ідеологією, зумовленою соціальним розшаруванням суспільства, з економічними формаціями [10, С. 423]».

Завданнями соціології літератури є:

- вивчення процесів створення, інтерпретації та сприйняття літературного твору;
- з'ясування соціального змісту літературних текстів, виявлення наявних у них соціологічних концептів та ідей (приміром, ідей тоталітаризму, комунітарності, солідарності, класової нерівності тощо);
- вивчення смаків споживачів, способів формування та змінення цих уподобань;
- диференціація читацької аудиторії за різними параметрами (наприклад, за улюбленими жанрами, за частотою та тривалістю практик читання, за обраними мовами читання тощо).

Зазвичай вважається, що вперше важливі риси соціологічної специфіки літератури розглянуто в статті Ж. де Сталь «Про літературу, яка розглядається зв'язку з суспільними настановами» ще в 1800 році. Але як галузь соціології, яка використовує властивий саме цій науці метод дослідження, започатковується в другій половині XIX ст. й набуває обґрунтування в XX столітті в роботах Д. Лукача, В. Беньяміна, Л. Гольдмана, К. Мангейма, Р. Ескарпі, П. Зіма, Ж. Ленхардта та інш. В Україні перші дослідження в цій галузі пов'язані з іменами М. Грушевського, який використовував порівняльно-історичний метод у праці «Історія української літератури», Б. Грінченка «Перед світом широким» (1907), у якій вивчається читач та соціальні функції літератури. Плідними були ідеї О. Потебні про механізм взаємозв'язку письменника, твору і читача. Вивчення читача, розпочате в Києві у 60-х роках ще 19 століття, було продовжено через 20 років Х. Алчевською в Харкові, а пізніше, уже в 20-ті роки 20 століття, Українським інститутом книгознавства.

Важливість вивчення ставлення школярів до художньої літератури зумовлюється тим, що художня література відіграє важливу роль у формуванні ціннісних орієнтацій старшокласників (мається на увазі властивість особистості, яка об'єднує у своїй структурі думки, почуття, переживання, готовність до дії). Ціннісна орієнтація розглядається соціологами як стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, націлена на певний аспект соціальних пріоритетів, що істотно впливають на стиль мислення й життя індивіда, перебіг емоційних та мотиваційних процесів, а також на формування інтересів особистості [8], тому мають важливе особистісне та суспільне значення. Погоджуємося з думкою Н. Сінкевич, яка вважає, що формування ціннісних орієнтацій є необхідною передумовою ствердження соціальних та моральних ідеалів, свідомого ставлення до суспільних та особистих обов'язків, а також найважливішим фактором, який регулює мотивацію поведінки підлітків [7].

Але, за думкою української дослідниці Я. Ружевиц, у сучасній школі виникають суперечності, які створюють такі проблеми у вивченні літератури:

- зниження в учнів інтересу до читання;
- протиріччя між художнім вираженням високодуховних ідей і «приземленими» потребами значної частини громадян (зокрема школярів) в умовах ринкових відносин (особливо під час війни);
- протиріччя між активним пошуком старшокласниками ідеалів та недостатнім відображенням у шкільній літературі роздумів про сенс життя, про істинні та хибні цінності [6].

1.2. Соціологія літератури на сучасному етапі. «Літературне поле» та соціологія читання

На цей час соціологія літератури трактується як дослідження процесу читання, який передбачає соціальну взаємодію публіки/читачів, критиків як «професійних читачів» та авторів літературних текстів, а також вивчення впливу соціокультурних факторів на формування читацьких практик та на розвиток літературних жанрів у певному суспільстві. Багато дослідників-соціологів вивчають художні твори з метою виявлення в них соціологічних концептів та ідей, які можуть впливати на формування певного стилю мислення читачів. Видатний французький філософ і соціолог другої половини 20 століття П. Бурдьє вводить в науку поняття «літературне поле» (як різновид більш широкої категорії «соціальне поле», що має багато варіацій – політичне, економічне, мистецьке, наукове, релігійне поле тощо). «Поле» розуміється як відносно замкнена та автономна підсистема соціальних відносин, яка функціонує незалежно від зовнішніх впливів та володіє власними закономірностями, правилами та нормами, має власну ієрархію та динаміку розвитку. Літературне поле конструює культурні смаки публіки (читацької аудиторії), яка у свою чергу впливає на тематичне та жанрове різноманіття літератури та може реконструювати його. Це проблема літературного «попиту і пропозиції». Такі радикальні зміни, як перекроювання ієрархії всередині якогось жанру або трансформація всієї жанрової ієрархії, що зачіпають

структуру всього поля в цілому, виявляються можливими завдяки відповідності між внутрішніми змінами та зовнішніми трансформаціями. Зовнішні зміни забезпечують нових виробників (послідовно: романтиків, натуралістів, символістів тощо) і нову продукцію аудиторією, тобто споживачами, чії диспозиції та смаки відповідають пропонованим продуктам. Успішна революція в літературі чи живописі передбачає зустріч двох частково незалежних процесів: один відбувається всередині поля, а інший — поза полем. Єретично налаштованим «новачкам» найчастіше вдається нав'язати полю визнання власної продукції лише завдяки зовнішнім змінам. «Такими змінами можуть стати або гострі політичні кризи, які змінюють розстановку сил усередині поля (так, наприклад, революція 1848 року змусила письменників зрушити — звичайно ж, лише на якийсь час — вліво, до «соціального мистецтва»), або поява нових категорій споживачів, які завдяки своїй близькості до нових виробників гарантують успіх їхньої продукції [1, С. 38]». Літературне поле є динамічною структурою, яка має реагувати на зміни у вподобаннях та преференціях «споживачів» літературної продукції та, з іншого боку, впливати на формування культурних смаків цієї групи.

Окремої уваги заслуговує такий напрямок досліджень, як соціологія читання (що частково перетинається з соціологією літератури), який розглядає процес читання різноманітних (не тільки літературних) текстів як активну взаємодію між комунікатором (створювачем тексту) і реципієнтом (читачем). У сучасній соціології читання значну увагу приділяють вивченню процесу формування навичок читання в дітей ще в дошкільному віці, адже доведено, що такі компоненти практик читання, як любов до книг, швидкість та повнота розуміння літературних текстів, значно впливають на загальну академічну успішність дітей під час навчання у школі [13]. Результати досліджень Д. Хаттіє, Т. Дерфлер та Ч. Артельт свідчать, що відмінності в навичках читання між учнями в початковій школі зумовлюють подальше поглиблення розриву в навчальних досягненнях школярів[15]. Причому найбільш важливим

у формуванні навичок читання в дітей вважається залучення батьків до процесу навчання [16].

1.3. Чинники, що впливають на формування навичок читання в дітей та підлітків

Як продемонстрували дослідження П. Бурдье [14], П. Девіса-Кіна [15] та С. Сирина [19], існує певний зв'язок між культурним капіталом батьків (рівнем їх освіти та загальної культурної ерудиції) та розвинутими навичками читання їх дітей: чим вище освіта батьків, тим вища читацька грамотність та шкільна успішність їх дітей, що можна розглядати як приклад освітньої нерівності, яку виправити (хоча в деяких випадках й поглибити) може шкільна освіта. Відомий канадський соціолог та філософ М. Маклюен навів пояснення, чому існує зв'язок між активними практиками читання та академічною успішністю: читання формує аналітичне мислення, привчає до тривалого зосередження на певному літературному сюжеті, спонукає до обмірковування того, що було прочитано [18]. Однак у епоху електронних медіа практики читання витискуються практиками споглядання візуальних меседжей, що у свою чергу формує «мозаїчне мислення», наслідком якого стає невміння дитини зосереджуватися на тривалій час на певному смисловому об'єкті, схильність до постійної зміни інформаційного контенту, який передусім має бути візуалізованим [18].

Українська дослідниця К. Тягло також певну увагу приділила виявленню залежностей між меншою популярністю практик читання та схильністю сучасної людини до візуальних медіа [12]. На її думку, сучасна людина часто може сприймати літературу як засіб комунікації з авторами певних творів, що не обов'язково передбачає їх реальне читання: «Зміни у читацьких практиках свідчать про те, що для того, аби вважатись експертом у читанні, не обов'язково бути ознайомленим із самими художніми тестами, контекстами їх створення та розповсюдження, а достатньо мати досвід взаємодії з автором, публікою, бути

залученим до взаємодії у читацькій спільноті»[11, С.30]. Такий поверховий варіант «обізнаності» у художній літературі засобом з'ясування думок товаришів щодо змісту того чи іншого художнього твору, нажаль, стає одним із сучасних трендів у практиках читання школярів.

Література відіграє соціалізаційну роль, адже літературні твори забезпечують інтеграцію особистості в загальнокультурний простір, знайомлять читача з цінностями, моральними нормами, традиціями певного суспільства.

РОЗДІЛ 2

МЕТОД ТА ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Метод дослідження, або чому ми провели глибинне інтерв'ю зі старшокласниками?

Дослідження було проведено методом напівструктурованого глибинного інтерв'ю з десятима старшокласниками, які навчаються в школах м. Харкова (на момент проведення інтерв'ю 5 з них знаходилися у Харкові, 2 – у інших містах України, троє – за кордоном у зв'язку з російсько-українською війною). Вибірку дослідження склали юнаки та дівчата 15–17 років (дівчат – 6, юнаків – 4), адже за теорією ідентичності Е. Еріксона саме період юності (15–19 років) є ключовим етапом розвитку особистості, коли всі раніше сформовані життєві норми та цінності (в тому числі й ті, що стосуються практик читання) або опиняються під сумнівом, або наново стверджуються [3]. За теорією соціалізації особистості Т. Парсонса [5], віковий період із 15 по 18 років є формативним, оскільки протягом цього часу формуються основні життєві цінності людини, які пізніше можуть змінюватися дуже повільно.

Середня тривалість інтерв'ю становила 12 хвилин (мінімальна тривалість – 9, максимальна – 18). Усі інтерв'ю були проведені за допомогою платформи ZOOM у зв'язку з тим, що хоча всі опитувані є харків'янами, зараз тільки п'ятеро знаходяться в місті (реальна зустріч може бути небезпечною через обстріли й тривоги), ще п'ятеро – в інших місцях. З метою дотримання етичних норм проведення соціологічних досліджень учасникам було повідомлено, що будь-якої миті вони можуть перервати участь в опитуванні, а також не відповідати на запитання, які можуть бути для них нецікавими. Перед проведенням інтерв'ю майже всі учасники просили переглянути текст інтерв'ю та потім давали згоду на участь в інтерв'ю. Жоден учасник дослідження не відмовився відповідати на запитання, отже, усі інтерв'ю були проведені повністю. З дозволу учасників дослідження було здійснено

аудіозапис усіх інтерв'ю з подальшою вербальною транскрипцією. Після того, як були записані всі тексти інтерв'ю, вони були структуровані з використанням кодування кожного запитання інтерв'ю; усі інтерв'ю аналізувались як окремо, так і в порівнянні одне з одним. Відповіді учасників дослідження на кожне запитання інтерв'ю були зібрані в окремі блоки з подальшим проведенням якісного контент-аналізу та інтерпретацією їх змісту. Емпіричний матеріал зібрано з 18 вересня по 9 жовтня 2023 року.

Зазначимо, що недоліком якісних методів, на відміну від кількісних, є те, що вони не можуть вважатися статистично вірогідними, їх дані не можна екстраполювати на все населення регіону. Однак, екстраполяція та статистична значимість даних не були необхідними в контексті аналізу теми дослідження. Застосування якісної методики було доречним, оскільки необхідно було розібратися в змістовних аспектах досліджуваної проблеми, які потребували пояснення до проведення кількісного дослідження. Якісна методика дає можливість вивчити широкий спектр проявів об'єкта дослідження, зібрати більш деталізовану інформацію, отримати більш «правдиві» відповіді щодо чутливих тем, а також поставити уточнювальні запитання. Використаний нами метод дав учасникам дослідження можливість вільно висловитися, що сприяло розкриттю (а іноді й формуванню, зважаючи на вік) їх внутрішніх цінностей та переживань, адже вербалізація певних преференцій сприяє їх кращому усвідомленню.

2.2. Обґрунтування сценарію інтерв'ю

Треба зазначити, що в Україні, на жаль, соціологія літератури не є популярним напрямком досліджень, хоча дуже важливим є вивчення соціального змісту літературних творів, аналіз ставлення сучасних українців до літератури, адже вона (разом з образотворчим мистецтвом, музикою) формує культурні вподобання та смаки людини. У нашому дослідженні ми намагалися знайти відповіді на такі запитання:

1) чи дійсно електронні соціальні мережі зробили практики читання художньої літератури непопулярними?

2) чи існує відповідність між літературними уподобаннями старшокласників та жанровим контентом шкільної програми з літератури для старшокласників?

3) які здібності, на думку старшокласників, розвиває читання літератури?

4) хто вплинув (батьки, вчителі чи друзі) на формування практик читання старшокласників?

Сценарій інтерв'ю (див. Додаток А) містив кілька смислових блоків:

1) улюблені жанри (адже перевагу віддають тому, що більше подобається);

2) вплив електронних медіа на практики читання старшокласників;

3) хто впливає на вибір літератури (за сучасною теорією літератури, найчастіше батьки впливають на формування навичок читання у дитини; однак ми намагалися з'ясувати, кого підлітки обирають як агентів формування цих навичок);

4) мета читання; які здібності, на думку старшокласників, воно розвиває.

РОЗДІЛ 3

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ЧОМУ СТАРШОКЛАСНИКИ (НЕ)ЛЮБЛЯТЬ ЧИТАТИ (НА ПРИКЛАДІ ШКІЛ М. ХАРКОВА)

3.1. Улюблені жанри та вплив електронних медіа на практики читання старшокласників

Одне з основних запитань у нашому дослідженні: чи існує відповідність між літературними уподобаннями старшокласників та жанровим контентом шкільної програми з літератури для старшокласників?

Під час інтерв'ю учасникам було запропоновано скласти рейтинг з таких жанрів: література – кіно – відеоігри – спілкування в соціальних мережах. Пріоритети було розставлено досить рівномірно. У той же час виявився певний розподіл за гендерною ознакою. Якщо серед дівчат частина виокремила літературу як пріоритетний жанр, то серед хлопців таких не було виявлено. Можливо, це пов'язано із стереотипами виховання дівчат і юнаків, що існують у нашому суспільстві. Також можливо, що соціальні очікування від представників різної статі не є однаковими. У будь-якому випадку, саме дівчата (до того ж лише частина з них) вважають найважливішою для себе літературу. Наприклад:

«Я вважаю, що я б розташувала так: спочатку література, потім спілкування в соціальних мережах, потім кіно, і на останнє місце — відеоігри»
(Вівіан, 17 р.)

Інші дівчата впевнені, що спілкування в соціальних мережах для них є найважливішим. Думки хлопців також розбіглися: двоє обрали кіно, інші двоє – відеоігри. Наприклад, така відповідь:

«Відеоігри, потім кіно, потім спілкування. Література... – на друге»
(Андрій, 17 р.).

Важливо зазначити, що майже всі учасники, які не поставили спілкування в соціальних мережах на перше місце, виділили для нього друге місце,

можливо, через те, що це потрібно не тільки для розваг, а й для навчання. На перший погляд може складатися враження, що спілкування у соціальних мережах конкурує із читанням художньої літератури. Проте, з нашої точки зору, ці види діяльності можуть і допомагати одне одному, тому що в інтернеті досить часто розміщується інформація щодо новинок літературного процесу, також є можливість ділитися враженнями від прочитаного та надавати рекомендації будь-кому.

«Я кожного дня змушена спілкуватися в соціальних мережах: не тільки з друзями, а й з різними вчителями, педагогами, батьками та все інше» (Діана, 17 р.).

«Мені здається, першим буде кіно. Тому що кіно для мене найважливіша річ.

Потім іде спілкування в соціальних мережах, тому що це дуже важливо, тому що це соціалізація сучасної людини» (Роман, 16 р.).

«Мабуть, на перше місце я поставлю спілкування в соцмережах, бо для мене це найбільш важливе в моєму житті, потім кіно, бо я люблю цей вид мистецтва, а на останньому місці відео ігри, бо я граю в них не дуже часто. А літературу, мабуть, поставила б десь перед кіно, бо це також мистецтво, а я люблю мистецтво» (Софія, 16 р.).

Щодо того, чи потрібно читати взагалі, більшість старшокласників погодилися з тим, що читати важливо, але не обов'язково.

«Тому що кожен сам вирішує, чи йому потрібно читати, чи ні, але я вважаю, що для розвитку людини їй потрібно читати в принципі все життя» (Олександра, 15 р.).

У підлітків є можливість ознайомлюватися з багатьма жанрами літератури, і кожен може вибрати щось, що подобається йому/їй особисто. Саме це побачили в ході опитування. На наш погляд, кожен підліток знаходиться у стані пошуків себе, становлення особистості, він хоче мати право на самостійний вибір і заперечує будь-який тиск, нав'язування того, що є

обов'язковим для читання за шкільною програмою. Різним людям із різними інтересами подобається зовсім різна література.

«Я люблю детективи на жанр трилери» (Софія, 16 р.).

«Моє найулюбленіше – це фентезійні романи, та іноді можу прочитати детективи» (Діана, 17 р.).

«Мені більше всього подобаються жахи і, мабуть, фантастика. Тому що у реальному житті немає усіх цих дивовижних речей, які можна знайти у фантастиці. І можна ще детективи додати» (Вівіан, 17 р.).

«Я взагалі читаю або про фінанси, або про менеджмент, в цілому бізнес літературу» (Артем, 16 р.).

«Якщо ми беремо класичну літературу, то це більше романи, драматичні романи» (Роман, 16 р.).

І так само, як із читанням в цілому, майже всі погодилися, що хоча абсолютно всі жанри постійно читати не потрібно, але спробувати прочитати хоча б раз варто все.

«Вона (людина) повинна спробувати все, а потім може вирішити сама для себе, що їй більше всього подобається. І в цьому напрямку вже рухатись, тому що є безліч літератури у кожному жанрі, і в кожному жанрі можна знайти літературу, яка буде цікава і буде розвивати» (Олександра, 15 р.).

Але, звичайно ж, були і те, хто вважає, що читати усі жанри – це дивно і кожен має право читати виключно те, що йому подобається.

«Кожен повинен читати те, що подобається. Необхідного немає» (Інна, 16 р.).

Поняття «подобається» та «цікаво», безумовно, є невизначеними та доволі суб'єктивними. Сприйняття художніх творів може змінюватися в залежності від обставин, віку, життєвого досвіду й оточення. У більшості випадків підлітки сприймають поради дорослих щодо читання як примус, посягання на особистий простір, нав'язування «дорослих наративів». І це для підлітка, який шукає власну ідентичність, виявляється нестерпним, тому

практично кожен вважає за норму відмовитися від читання творів, передбачених шкільною програмою, через їх «необхідність».

Попри те, що у всіх опитаних різні смаки, майже всі погодилися, що найпоширеніші жанри серед підлітків 15-17 років – це детективи, фентезі та фантастичні романи, які, на жаль, практично не представлені у шкільній програмі з літератури для старшокласників (10-11 кл.). Ми вважаємо, що саме цей факт міг вплинути на те, що далеко не всі старшокласники люблять читати.

«Мені здається, що фантастика або детективи. (Ну це якщо брати, мабуть...). Я поділила б більш на (не знаю, наскільки це буде правильно), але поділила б більш на гендери. Я вважаю, що хлопці більше читають фантастику або детективи. Це саме я так бачу. От, а дівчата читають більше або фантастику, або жіночі романи» (Олександра, 15 р.)

Зрозуміло, ми говоримо про підлітків, які читають книжки, адже двоє з опитуваних зазначили, що мало хто з їх однолітків читає взагалі.

«Я вважаю, що серед моїх однолітків дуже багато... Ой. Дуже мало людей читають. Але якщо казати щодо тих, хто читає, то, по моїй статистиці, серед моїх знайомих та мого оточення, то можна сказати, що детективи» (Артем, 16 р.)

На питання про улюблену книгу, яку опитувані перечитували багато разів, усі відповіли по-різному. Хтось полюбляє вічну фентезійну «класику» («Маленький Принц», «Гаррі Поттер», «Хроніки Нарнії»), дехто взагалі не любить читати книги більше одного разу. Одна старшокласниця назвала книгу українського автора Іларіона Павлюка «Я бачу, вас цікавить п'ятьма». Інший старшокласник назвав твір М. Монтеня, хтось – «Найбагатшу людину у Вавилоні» Д. Клейсона («в якій викладаються базові фінансові принципи: відкладати, не жити на всі гроші» тощо). Майже така сама ситуація з питанням про найгіршу книгу, але найгіршу багато хто не пам'ятає або просто такої не має. Однак на відміну від відповідей про улюблену книгу, найгіршими деякі старшокласники назвали книги зі шкільної програми:

«Цю книгу ми читали в 5-му класі, називається «Федько-Халамидник»»
(Інна, 16 р.)

На наш погляд, підлітки можуть вважати якісь шкільні твори найгіршими не через те, що їх художня якість є низькою, не через те, що читачі відторгають нав'язаний літературний репертуар, а через те, що деякі складні книги не відповідають віковим психологічним особливостям учнів. Інколи твори, що вивчаються в середніх класах, виявляються занадто важкими або песимістичними для сприйняття дітьми 10-12 років. Можливо, якщо б ознайомлення з ними відбувалося пізніше, їх сенс розкривався б для школярів у набагато повнішому обсязі, а більш глибоке розуміння проблематики та ідей призвело б до позитивного ставлення до шкільної програми в цілому.

Але були й інші відповіді:

«Мені здається, це «НотоDeus» Ю. Харарі, тому що вона не пройшла перевірку часом» (Роман, 16 р.)

«Стівен Кінг «Чужак», бо там дуже негативні описи того, що відбувається» (Софія, 16 р.)

У нашому дослідженні ми намагалися з'ясувати, чи дійсно електронні соціальні мережі зробили практики читання художньої літератури непопулярними. На дещо жартівливе запитання щодо того, чи цікавіше читати повідомлення у телеграм/вайбер (чи інших соціальних мережах), ніж художню літературу, більшість старшокласників зауважила, що це залежить від того, що саме за СМС та що саме за література. Іронічність питання залишилася непоміченою для більшості підлітків. Це може бути доказом того, що соціальні мережі витісняють книги, а підлітки цього не помічають і не бачать проблеми, оскільки вважають читання СМС в інтернеті та художньої літератури однаковими процесами, не враховуючи особливості сприйняття образності, підтексту, різноманітних художніх засобів, властивих саме творам красного письменства.

«Це залежить, від кого ці повідомлення. Якщо від моїх друзів, то, скоріш за все, телеграм чи Вайбер читати цікавіше. А якщо це просто якісь реклами, то я б обрала художню літературу» (Поліна, 15 р.).

«Якщо я спілкуюсь з цікавою людиною, то, може, і так. Ну, це теж залежить від того, яка саме художня література» (Олександра, 15 р.).

Але були і ті, хто обрав щось одне.

«Я не можу з цим погодитися насправді. Через те, що я все ж таки більше люблю художню літературу, ніж будь-які SMS» (Вівіан, 17 р.).

«Як я сказала раніше – спілкування для мене понад усе, тому у соціальних мережах я проводжу набагато більше часу, ніж за читанням літератури» (Софія, 16 р.).

На запитання, чи впливають сучасні технології на ставлення молоді до літератури, абсолютно усі погодилися, що так, і цей вплив може бути і позитивним, і негативним. Але більшість старшокласників вказали на негативний вплив сучасних технологій на ставлення підлітків до читання.

«Я вважаю, що так. І гадаю, що більша частина людей та моїх однолітків зараз сказали би, що впливає, і впливає досить погано, тому що багато підлітків не дуже люблять читати, але я бачу в цьому також іншу сторону. Бо в мене, як я вже говорила, в тих же соцмережах, як Телеграм, Instagram та ТікТок, є так звані соцмережі, але як BookTok та Bookstagram. І там дуже багато людей з різних країн, які діляться рекомендаціями, тому я можу сказати, що «ні туди, ні сюди». Воно впливає на різних людей по-різному. Які люблять читати — воно впливає лише гарно, які ненавидять читати — вони, скоріш за все, і не люблять це, і гаджети не так впливають» (Діана, 17 р.)

«Так, безумовно впливають... Та і не тільки технології навіть. Банально ТікТок впливає на те, що молодь менше читає» (Артем, 16 р.)

Тільки один опитуваний відзначив, що такого впливу не помічає, адже завжди не любив читати (незалежно від того, чи користувався гаджетами та соціальними мережами, чи ні).

У нашому дослідженні ми також намагалися з'ясувати, скільки хвилин/годин на тиждень старшокласники витрачають на читання книг, і виявилось, що попри різні відмінності (наприклад, один старшокласник читає тільки 20 хвилин *на місяць*), в середньому це приблизно 4-5 годин на тиждень, хоча одна з опитаних читає 5 годин *на день* (!):

«Та на тиждень я повинна сказати? А можна на день? Тому що я не можу на тиждень! Це дуже багато годин! Тому що я читаю книжки (це таке моє хобі), але я ще дуже багато читаю якоїсь літератури та текстів на різних мовах, як німецька та англійська, тому що я їх вивчаю. Та ще я дуже багато зараз читаю університетської літератури, бо я мушу це робити. Цього дуже багато, дуже великий об'єм, тому на день мінімум годин 5, але це самий такий мінімум» (Діана, 17 р.).

Більшість виділяє 4-5 годин на тиждень, але, звичайно ж, час читання може залежати від багатьох факторів.

«Цей графік в мене скаже, я можу декілька тижнів нічого не читати, а потім якийсь тиждень я можу присвятити цьому більше 15-20 годин» (Артем, 16 р.).

«Влітку в мене було більше часу, приблизно в мене виходило 8-10 годин на тиждень, а зараз максимум 2. Влітку, звісно, це були книжки, які я сама обирала, а зараз, напевно, більше шкільна програма, та зовсім іноді це те, що я сама обираю» (Інна, 16 р.)

«Я б сказала, що більше читаю шкільну програму. Але якщо в мене є вільний час, то я можу приділити увагу якійсь іншій книзі, але це зараз дуже рідко буває. Десь, я думаю, години 4-5 максимум на тиждень» (Олександра, 15 р.)

Навіть якщо не брати до уваги «крайні» позиції («зовсім не читаю» – «мінімум 4-5 годин на день»), мусимо зазначити: для більшості інформантів читання художньої літератури не є головним пріоритетом у розподілі вільного часу, цей процес не є систематичним і бажаним, коли у підлітка є вибір, він

може відмовитися від читання на користь будь-якого іншого виду дозвілля (спілкування в соцмережах, кіно, відеоігри).

На запитання «Чи змінилося ваше ставлення до літератури, коли ви стали підлітком», деякі опитувані відповіли, що змінилося на краще, деякі – що це ставлення завжди було позитивним. На зміну ставлення може впливати багато факторів, такі як: оточення, думка друзів, школа та навіть візуальні електронні мас-медіа. Ризикнемо припустити: така зміна також може бути обумовлена процесом дорослішання, трансформацією «власного я», намаганням знайти своє місце у цьому складному світі, особливо під час кризових подій.

«Я вважаю, що так, тому що я почала більше поважати літературу»
(Олександра, 15 р.)

«Мені здається, що хоч я і змінилася, але моє ставлення до літератури залишилось таким, як і було» (Інна, 16 р.)

«Думаю, так, я подорослішав та мої інтереси також, тому змінилось моє бачення літератури» (Нікіта, 17 р.)

3.2. Агенти впливу на формування практик читання старшокласників

У нашому дослідженні ми намагалися з'ясувати, хто для старшокласників є авторитетом під час вибору книг на цей час. На запитання «Хто Вам порекомендував останні три книжки, які Ви повністю прочитали», підлітки відповіли, що в основному обирають книги для читання самостійно.

«Якщо чесно, я дуже рада, що це не вчителі чи батьки, тому що у багатьох ситуаціях батьки – чи вчителі. Я не можу сказати, що радять але говорять «ти мусиш». Не то щоб прям «ти мусиш», але «добре було б, якщо ти прочитала це і це». Але я не хочу читати те, що мені радять вчителі, тому я дуже задоволена, що я читаю те, що я сама обираю» (Діана, 17 р.).

Але доволі часто підлітки обирають ті книги, які їм рекомендують друзі або батьки:

«Якщо останні три, то дві з них мені порекомендувала моя подруга та одну порекомендували батьки» (Інна, 16 р.).

На запитання, чи шкільна програма «тисне» на те, які саме книги вони читають, відповіді старшокласників розійшлися, але майже усіх поєднує те, що вони не в захваті від обов'язкового курсу.

«Так, я можу сказати, що шкільна програма тисне на те, що ми будемо читати. Взагалі, мені дуже-дуже рідко подобаються книги зі шкільної літератури» (Вівіан, 17 р.).

«Ну, я б не сказала, що це прям тиск, але просто шкільна програма зосереджена на те, щоб кожен учень читав одне і те саме. Але у всіх різна думка на цей привід» (Олександра, 15 р.).

«Моя думка... Що література, яку задають на літо... По-перше, її мало хто читає. Одиниці, якщо так можна виразитися. А це те, що так або інакше будемо проходити або згадувати у подальшому навчальному році. З метою розширення світогляду, або просто «це треба, читайте»» (Артем, 16 р.).

Щодо того, хто саме залучив опитаних до читання в минулому, то відповідь одностайна: це – друзі, родина, оточення або самотійно.

«Моє оточення, друзі, родина, мій старший брат» (Софія, 16 р.).

«Якщо чесно, я сама вплинула на це. Тому що ані батьки, ані вчителі не могли якось прокинути в мені хист до книг» (Діана, 17 р.).

Але є й були оригінальні відповіді:

«Мабуть, війна вплинула на це. Не хто, а що. На це вплинула війна» (Артем, 16 р.).

«На це вплинула моя вчителька з 5 класу. Вона давала книжки не з шкільної програми, і це була дуже гарна та цікава нова література. Тому це був, по-перше, дуже цікавий навчальний рік з цією вчителькою. По-друге, вона мене долучила до читання і в цілому показала, що книжки бувають цікавими і їх можна читати, читати і не зупинятися» (Олександра, 15 р.).

3.3. Вплив читання художньої літератури на розвиток здібностей

На запитання «Якщо проаналізувати Ваш особистий досвід читання художньої літератури, як впливає читання на Ваш світогляд» всі старшокласники відповіли, що художня література не впливає на їх соціальне життя та їм неважливо знати, чи читають люди навколо них.

«Ну... не особливо... Я, коли читаю книги, розумію, що це книги. Якись книги напівреальні, якись ні, тому читання не дуже змінює моє ставлення до світу» (Никита, 17 р.).

«Я не думаю, що воно якось сприяє. Для мене набагато важливіше, щоб ця людина була добра та мислила адекватно, ніж щоб вона була дуже ерудованою та начитаною» (Софія, 16 р.).

«Навіть не знаю, що сказати. Напевно, ніяк. Особисто для мене читання – це просто щось цікаве, про що я можу потім подумати та обміркувати з друзями» (Поліна, 15 р.).

Тобто всі опитані підлітки активно, навіть гнівно заперечують будь-який вплив художньої літератури на формування їхньої особистості, але майже в усіх одразу ж після цього йде «але», тож можна стверджувати, що вони знаходяться в суперечці з собою або раніше не обмірковували цю тему. Також можна припустити, що конкретне формулювання питання викликало в опитаних протидію, оскільки було сприйнято ними, як замах на самостійне й незалежне формування власних думок, поглядів, суджень і особистості в цілому.

«Ні, не впливає. Але з начитаною людиною цікаво спілкуватися» (Андрій, 17 р.).

«Читання дуже часто впливає на мене емоційно, але не дуже впливає на мій світогляд, тому що... Інколи художня література може впливати на мій світогляд, але частіше на світогляд впливає научна література. Тому що художня література створена взагалі не для цього» (Роман, 16 р.).

«Коли я читаю художню літературу, мені якось передається поведінка головних героїв, які мені подобаються. А якщо книга про час, у якому я не жила,

тобто про минуле, то я починаю дивитися на речі по-іншому. У доброму сенсі» (Вівіан, 17 р.).

Що до того, які якості розвиваються завдяки читанню, усі відповіді були і схожими, і різними одночасно.

«Як я вже говорила, розвивається словниковий запас. Та я помітила, що в мене почала розвиватися фантазія, тому що зараз я пам'ятаю майже у кожній книжці, яку я прочитала, наприклад, хату персонажів чи місце, у якому вони там щось робили. У мене працювала фантазія, а також пам'ять» (Діана, 17 р.).

«Мені здається, що начитаній людині легко говорити на будь-які теми з іншими людьми. І в цієї людини світогляд великий, вона бачить усе з різних сторін. Вона може якось думати по-іншому, і її інша думка буде завжди цікавою для людей. Різне бачення. Саме тому людині потрібно читати, щоб дивитися на все з різних боків» (Олександра, 15 р.).

«Мені здається, якщо взагалі не читати, то можна просто отупіти. Тому читання — це поповнення словникового запасу. А коли в тебе багатий словниковий запас, ти можеш виражати свої думки не повторюючись» (Нікіта, 17 р.).

А деяким старшокласникам вдається настільки поринути у світ художньої літератури, що вони навіть переймають якісь риси й звички героїв книг.

«Я вважаю, що коли ти читаєш художню літературу, або будь-яку, але за приклад візьму саме художню літературу. Ось, наприклад, «Граф Монте-Крісто». Ти можеш підкреслити для себе якийсь характер персонажу, якісь деталі, які ти можеш використовувати в житті, бути схожим на цього персонажа, який тобі подобається» (Артем, 16 р.).

Також щодо важливості літератури всі погодилися, що вона потрібна не лише для розваги.

«Я вважаю що художня література – це не тільки для розваги, а з неї можна дізнатися якісь серйозні речі, що можуть стати нам в пригоді у житті» (Поліна, 15 р.).

На запитання, чи художні книжки читають переважно учні з гуманітарним чи математичним складом розуму, майже всі інформанти погодилися, що книжки читають переважно люди з гуманітарним складом розуму. Але були і такі, хто вважає, що всі читають.

«Я думаю, що всі читають. І з гуманітарним, і з математичним складом розуму. Я думаю, навіть сказала би, що з математичним читають більше. Мені здається, що людям з математичним складом розуму теж потрібна інша сторона життя. А цю роль може відігравати саме художня література» (Олександра, 15 р.).

Зазначимо, що були навіть такі, хто стверджував, що ніхто не читає.

«Мені здається, що в моєму класі учні не читають книжки в цілому. Мені здається, це все йде від того, як твої родичі та батьки ставляться до читання» (Роман, 16 р.).

На запитання, у чому міститься причина того, що комусь цікаво читати книжки, а комусь – ні, більшість старшокласників відповіла, що люди, які не читають, просто не знайшли «ту саму» книжку. Та, звичайно, стереотипне ставлення до книги як до чогось нудного може впливати на це. Таке стереотипне мислення могло сформуватися ще в ранньому дитинстві, тому що батьки не приділяли уваги формуванню читацьких навичок сина чи доньки, або, навпаки, читали занадто багато, не враховуючи вікові особистості. Також можливо, що негативне ставлення до читання сформувалося в початковій школі, де головною метою було опанування технічними навичками читання (кількість слів на хвилину), а не задоволення від знайомства з цікавою книжкою.

«Я вважаю, що, по-перше, це стереотипи про те, що книжка – це нудно. А по-друге, це те, що людина поки що не змогла знайти саме для себе щось цікаве. По-справжньому» (Вівіан, 17 р.).

«Знову ж таки, може, людина для себе не знайшла щось цікаве, хоча це навряд чи. Я думаю, що це може бути з дитинства. Наприклад, хтось щось в школі криво сказав. Наприклад: «Фу, ти що, читаєш книги? Беебеебеехахаха».

І дитина після цього може перестати читати книги, але сама відповісти на питання, чому не читає, не може, тому що про цю ситуацію вже забула» (Артем, 16 р.).

Зробимо декілька висновків щодо результатів нашого дослідження. Щодо першого дослідницького запитання («Чи дійсно електронні соціальні мережі зробили практики читання художньої літератури непопулярними?»), більшість інформантів погодилися з тим, що електронні соціальні мережі стали більш затребуваними українськими старшокласниками порівняно з читанням художньої літератури. Щодо другого запитання («Чи існує відповідність між літературними уподобаннями старшокласників та жанровим контентом шкільної програми з літератури для старшокласників?») ми з'ясували, що підліткам подобаються такі жанри, як детективи, трилери, любовні романи та фантастика, але в шкільній літературі не дуже багато творів саме цих жанрів, особливо в старших класах. Але для тих, хто любить «драматичні романи», шкільна література досить цікава. Щодо третього дослідницького запитання («Які здібності, на думку старшокласників, розвиває читання літератури?»), згідно з відповідями старшокласників, любов до читання та розуміння користі від нього не залежить від схильностей та особливостей інтелекту. Щодо четвертого дослідницького запитання («Хто вплинув на формування практик читання старшокласників?»), інформанти частіше вказували, що саме друзі вплинули на формування їхніх практик читання, тоді як батьки та інші дорослі відійшли на другий план.

ВИСНОВКИ

Література сьогодні відіграє досить важливу роль у процесі соціалізації старшокласників, але ця роль, безумовно, знижується через вплив спілкування в соціальних мережах, кіно й відеоігри. Проте художня література й сьогодні допомагає у формуванні особистості підлітків і знайомить їх з цінностями, традиціями та принципами існування в суспільстві.

Поставивши за мету дослідження виявити особливості практик читання та ставлення до жанрів художньої літератури українських старшокласників порівняно з практиками користування візуальними електронними мас-медіа, ми з'ясували, що:

1) нові технології однозначно мають великий вплив на ставлення молоді до літератури, але не для всіх він є однаковим; учасники опитування зазначили, що спілкування в соцмережах може не тільки заважати читанню через брак часу, але й розширювати читацький кругозір, надавати можливість висловлювати власні думки щодо прочитаного; хоча спілкування у соціальних мережах займає багато часу кожного дня в житті старшокласників, деякі учасники дослідження підкреслили, що соціальні мережі не здатні конкурувати з художньою літературою (мабуть, внаслідок несумісності їх задач, функцій та культурної значущості). Старшокласники відзначили не тільки негативний, але й позитивний вплив сучасних технологій на практики читання, адже у сучасної людини з'явилася можливість знаходити будь-яку необхідну літературу в Інтернеті та не бути залежним від купування друкованих текстів; крім того, в соціальних мережах можна знайти корисну інформацію про різні літературні тексти;

2) підлітки та молодь обирають для читання перш за все такі жанри, як детектив, наукова фантастика, любовний роман та фентезі, але шкільна програма з української та зарубіжної літератури не відповідає цим уподобанням старшокласників. Попри те, що майже всі опитані зійшлися на думці, що цікаві твори в шкільній програмі присутні, їх, безумовно, меншість;

3) найбільший вплив на інтерес підлітків до літератури мають перш за все друзі, родина і лише для декого – учителі літератури; часто ті, кому оточення не змогло прищепити любов до читання, починають змінювати своє ставлення до літератури на позитивне саме в підлітковому віці, коли ставлення до вибору певних художніх творів для читання стає більш свідомим;

4) любов до читання та розуміння користі від нього не залежить від схильностей та особливостей інтелекту: читають або не читають підлітки як з гуманітарними, так і з математичними складом інтелекту, однак для виявлення кореляцій з цієї проблеми треба надалі провести кількісне масове опитування старшокласників.

Емпірична частина конкурсної роботи ґрунтується на результатах дослідження, яке було проведено у вересні – жовтні 2023 р. методом глибинного напівструктурованого інтерв'ю з десятьма українськими старшокласниками.

Сформулюємо рекомендації щодо покращення практик читання українських старшокласників. За умов поширення електронних мас-медіа вже неможливо просто заборонити школярам використовувати електронні гаджети і спілкуватися в соціальних мережах та примусити їх більше читати. На наш погляд, кращий метод заохочення до читання – пропонувати школярам такі літературні твори, які будуть їм подобатися за жанром, сюжетом, ідеями. У нашому дослідженні ми з'ясували, що це твори в жанрі фантастики, фентезі, детектива. Однак українські шкільні програми з літератури для старшокласників практично не містять твори таких жанрів. Беручи до уваги те, що для розвитку аналітичного та образного мислення школярів дуже важливо багато читати (а для цього має бути сформованим хист школярів до читання), треба додати до шкільних програм з української та зарубіжної літератури більше творів у жанрі фантастики, фентезі та детективу, щоб зробити їх більш привабливими для українських старшокласників.

Рекомендація для підлітків – ділитися своїми літературними перевагами з реальними та віртуальними друзями в бесідах та під час

спілкування в соціальних мережах з метою рекламування улюблених творів, залучення знайомих до читання художньої літератури. Оскільки більшість старшокласників через 5–15 років стануть батьками, то дуже гарною родинною звичкою мало б стати читання й обговорювання дитячих книжок, а не тільки переглядання мультфільмів. Саме таке дозвілля об'єднує членів сім'ї, закладає підґрунтя для подальшого знайомства з літературними творами, формує читацькі смаки, розширює загальнокультурний кругозір дітей, з яких надалі обов'язково виростуть компетентні читачі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бурдьє П. Поле літератури. Новий літературний огляд. 2000. № 45. С. 22-87.
2. Волосевич І., Шуренкова А. Читання в контексті медіаспоживання та життєконструювання. Звіт за результатами Всеукраїнського соціологічного дослідження. Київ 2020. URL: https://drive.google.com/file/d/11XJXtvL0EMMbrczDgPZasz9MGs3950_e/view?usp=drive_link (дата звернення 10.10.2023 р.).
3. Еріксон Е. Дитинство і суспільство. АСТ, Фонд «Університетська книга». 1996. 592 с.
4. Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2022 /кол. авт. : Г. Бичко (осн. автор), Т. Вакуленко, Т. Лісова, М. Мазорчук, В. Терещенко, С. Раков, В. Горох та ін.; за ред. В. Терещенка та І. Клименко ; Український центр оцінювання якості освіти. Київ, 2023. 395 с.
5. Парсонс Т. Про соціальні системи. Академічний проект, 2002.
6. Ружевич Я. І. Особливості формування ціннісних орієнтацій старшокласників на різних етапах вивчення художнього твору / Я. І. Ружевич //Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського: збірник наукових праць/ [за ред. В. Д. Будака, О. М. Пехоти]. – Випуск 1.43 (98): Технології педагогічної освіти. – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2013. С. 59–62.
7. Сінькевич Н. Формування морально-ціннісних орієнтацій у старшокласниць / Н. Сінькевич// Рідна школа. – 2000. – № 12. С. 22–24.
8. Соціальна філософія : Короткий енциклопедичний словник/загальна ред.: В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. – Київ-Харків : ВМП «Рубікон», 1997. 209 с.
9. Соціологія короткий енциклопедичний словник – 2020. URL: (<https://subject.com.ua/sociology/dict/468.html>)
10. Соціологія літератури //Літературознавча енциклопедія : у 2 т./

авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – Київ : ВЦ «Академія», 2007. – Т. 2 : М – Я. 423 с.

11. Тягло К. Поле української художньої літератури сьогодні: канон, читач та автор. //Мінливості культури: соціологічні проєкції. Київ: Інститут соціології НАН України, 2015.32 с.

12. Тягло К. Homolegens, або людина читаюча: практики читання та Інтернет у ХХІ столітті. //Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Харків, 2012. С.72-76.

13. Antipkina, Inna, Marina Kuznetsova, and Elena Kardanova. (2017). What Factors Help and Hinder children’s Progress in Reading? *Educational Studies*, no. 2, pp.206-233.

14. Bourdieu P. (1974) *The School as a Conservative Force: Scholastic and Cultural Inequalities. Contemporary Research in the Sociology of Education* (Ed. J.Eggleston), London: Methuen, pp. 32-46.

15. Davis-Kean P.E. (2005) *The Influence of Parent Education and Family Income on Child Achievement: The Indirect Role of Parental Expectations and the Home Environment. Journal of Family Psychology*, vol. 19, no 2, pp. 294–304.

16. Hattie J., Dörfler T., Artelt C. (2014) *Individual Differences in Reading Development: A Review of 25 Years of Empirical Research on Matthew Effects in Reading. Review of Educational Research*, vol. 84, no 2, pp. 203–244.

17. Herbers J. E., Cutuli J. J., Supkoff L. M. et al. (2012) *Early Reading Skills and Academic Achievement Trajectories of Students Facing Poverty, Homelessness, and High Residential Mobility. Educational Researcher*, vol. 41, no 9, pp. 366–374.

18. McLuhan, H. M. (1994) *Understanding Media: The Extensions Of Man*. London and New York: MIT Press.

19. Sirin S. R. (2005) *Socioeconomic Status and Academic Achievement: A Meta-Analytic Review of Research. Review of Educational Research*, vol. 75, no 3, pp. 417–453).

ДОДАТКИ

Додаток А

Сценарій інтерв'ю

Доброго дня! Мене звати Єлизавета. Дякую, що погодилися взяти участь в дослідженні, присвяченому впливу соціальних мереж та гаджетів на ставлення старшокласників до літератури, і виділили час для нашої бесіди. Нам дуже важливо знати Вашу думку. Для будь-якого виду досліджень характерна фіксація інформації. Щоб уникнути спотворення інформації, Ваші слова будуть записуватися. Сподіваюся, Ви не проти? Це дозволить нам зберегти правдивість Ваших слів і полегшить подальшу обробку даних. Це інтерв'ю матиме анонімний характер.

1. Якщо скласти рейтинг з таких жанрів: література – кіно – відеоігри – спілкування в соціальних мережах, в якому порядку Ви б їх розташували?

2. Які літературні жанри Вам більше подобаються: фантастика – детективи..? Чи всі види літератури людині необхідно читати?

3. Як Ви вважаєте, які літературні жанри найбільш популярні серед Ваших однолітків?

4. Чи можете сказати, що Вам читати повідомлення у телеграм/вайбер (чи інших соціальних мережах) цікавіше, ніж художню літературу? Чи впливають сучасні технології на ставлення молоді до літератури?

5. Чи змінилося ваше ставлення до літератури, коли ви стали підлітком?

6. Хто Вам порекомендував останні три книжки, які Ви повністю прочитали?

7. Скільки хвилин/годин на тиждень Ви читаєте книги?

8. Вам цікавіше читати книжки зі шкільної програми чи інші, які обираєте самі? Чи можете погодитися, що шкільна програма «тисне» на те, які саме книги Ви читаєте, на Ваше ставлення до літератури?

9. Якщо проаналізувати Ваш особистий досвід читання художньої літератури, як впливає читання на Ваш світогляд? Коли ви вибираєте людей, з ким спілкуватися, чи важливо, щоб ця людина була начитаною?

10. Чому, на Ваш погляд, людині важливо читати? Чи погоджуєтеся, що художня література потрібна лише для розваги? Чи буває таке, що ви переймаєте якісь звички героїв художніх книг?

11. Як Ви вважаєте, у Вашому класі художні книжки читають переважно учні з гуманітарним чи математичним складом розуму? Яка, на Вашу думку, причина того, що комусь цікаво читати книжки, а комусь ні?

12. Хто вплинув на те, що Ви любите (не любите) читати?

13. Назвіть книгу, яку Ви перечитували багато разів (та книгу, яку залишила найгірше враження).

Дякую, що знайшли час й взяли участь в нашому дослідженні.